

ناشنوایان و زبان اشاره

امکانات و محدودیت ها

گردآورنده: گلناز خالقی طرقی

اسفند ۱۳۸۹

زبان مهم ترین وسیله ی ارتباطی در جوامع اجتماعی است و شاید بتوان گفت بدون زبان یا وسیله ای که به رد و بدل کردن پیام کمک کند جوامع انسانی شکل نمی گرفت. در واقع برای در کنار هم ماندن نیاز است تا ارتباط برقرار شود و خواسته ها، احساسات، افکار (نه به معنای اندیشه و فکر مترقی)، ترس ها و شاید آرزوها به دیگری منتقل شود. پس با این نگاه میتوان ارتباطی ناگسستگی بین زبان (به معنای وسیله ی برقراری ارتباط) و شکل گیری جامعه قائل شد.

اکنون اگر در این سیستم پیچیده ی برقراری ارتباط که شامل گوینده و گیرنده ی پیام است؛ اختلالی بوجود بیاید چه؟ آیا هنوز هم میتوان از زبان و برقراری ارتباط سخن گفت؟ و یا باید فردی را که از توانایی برقراری ارتباط به شکل معمول ناتوان است از دایره ی ارتباطات خارج کرد و به حاشیه راند؟ حال تصور کنید که شما با یک ناشنوا در جزیره ای تنها هستید. چه میکنید؟ آیا سعی نمی کنید راه جدیدی به غیر از گفتار صوتی (audio) بیابید؟

همواره این سوال ذهن زبانشناسان را به خود مشغول میداشته که زبان چگونه شکل میگیرد؟ آیا تقدم با اندیشه است یا با زبان؟ اساسا بدون زبان جامعه ی انسانی شکل می گرفت و ممکن بود یا نه؟ و هزاران سوالی که هنوز زبانشناسان را به پرداختن نظریات وامیدارد.

در این گزارش، سعی شده به موضوع ناشنویان و چگونگی ایجاد ارتباط درون گروهی و برون گروهی آنها، و اینکه آیا میتوان برای آنها زبانی متصور بود؟ و اینکه آیا زبان اشاره را اساسا میتوان در دسته بندی زبانها قرار داد یا خیر؟ پرداخته میشود. و در نهایت زبان اشاره، امکانات و محدودیت های آن و دیدگاه خود ناشنویان در این باره مطرح خواهد شد.

زبان

«زبان عبارت است از تمام نمادها^۱، علامت و وسائلی از هر نوع، که به وسیله‌ی حواس مختلف، بین افراد جامعه رابطه برقرار می‌کند. با توجه به این تعریف غیر از زبان گفتاری...، زبان اشاره و... نیز برای تفهیم و ایجاد رابطه بین افراد جامعه وجود دارد.»^۲

با توجه به این تعریف "زبان اشاره" هم نوعی از زبان است، که تنها با زبان گفتاری که در آن تاکید بر صداست، متفاوت است. در ادامه علاوه بر تعریف زبان اشاره، به انواع شیوه‌هایی که برای برقراری ارتباط با ناشنوایان ابداع شده است نیز، می‌پردازیم.

زبان ناشنوایان

«زبان اشاره، زبانی است که، در آن به جای اجرای الگوی صوتی صدا، با استفاده از الگوی نشانه‌های دیداری (ارتباط دستی، زبان بدن^۳)، معنا را نمایش می‌دهد - با ترکیب همزمان حالات دستی، جهت و حرکات دست‌ها، بازوها، و بدن و همچنین حالات چهره - تا به آرامی فکر گوینده را بیان کند.»^۴

زبان اشاره در واقع نوعی از زبان است که در آن به جای استفاده از سیستم صوتی و یا به عبارتی گفتار، از دست‌ها برای سخن گفتن بهره می‌بریم. در واقع این دست‌ها هستند که به جای زبان سخن می‌گویند.

همانطور که از نام "زبان اشاره" پیداست، در زبان اشاره از اشارات و یا دقیق‌تر از حرکات، حالات دست، چشم، و جهت ایستادن، برای انتقال منظور بهره برده می‌شود.

روح الامینی در تعریف زبان اشاره چنین می‌گوید: «زبان اشاره یا به عبارت دیگر ایجاد رابطه و بیان مقصود با حرکات دست، سر، چشم و ابرو، که بایستی از کهن‌ترین وسیله‌های ارتباطی بین افراد باشد.»^۵

زبان ناشنوایان ایرانی

---

¹.Symbol

^۲. گردشهر با چراغ، روح المینی؛ محمود (۱۳۰۷)، ص ۹۳، تهران: عطار۱۳۸۲.

³.Body Language

⁴. Wikipedia, the free encyclopedia, Sign language.

^۵. گردشهر با چراغ، روح المینی؛ محمود (۱۳۰۷)، ص ۹۳.

زبان نزد ناشنویان ایرانی را میتوان به سه گروه اصلی تقسیم کرد:

۱. اشاره-اشاره: که در این شیوه تنها از حرکات دست و اشاره مطلق استفاده می‌شده. در این شیوه لبخوانی صورت نمی‌گیرد.
  ۲. شفاهی-شفاهی: در این شیوه به هیچ عنوان از اشاره و علامت‌های دستی استفاده نمیشود و تنها لبخوانی صورت می‌گیرد. که در این شیوه تمرکز زیادی نیاز است که ناشنوا باید تمام مدت به دهان گوینده نگاه کند تا از روند کلام دور نیفتد. و اگر این مکالمه طولانی باشد برای ناشنویان بسیار خسته کننده خواهد شد. و در این شیوه معمولاً انتقال پیام از سوی ناشنوا هم با کندی و سختی صورت می‌گیرد.
  ۳. مکتب آموزشی باغچه بان: که در این شیوه بین دو شیوه ی بالا، یعنی لبخوانی و اشاره تعادلی صورت می‌گیرد که در آن سرعت کلام تا حدی افزایش می‌یابد و علاوه بر اینکه منظور منتقل میشود از افتادن ناشنویان در دام اشاره ی مطلق که در واقع گفتار را در آنها به شدت تضعیف میکند هم در امان می‌ماند.
- البته ناگفته نماند که تمامی این زبانها در مدارس و در محیط‌های آموزشی بکار گرفته می‌شدند. در واقع ناشنویانی که آموزش رسمی نمی‌دیدند، دسته بندی دیگری را شامل میشوند. در واقع ممکن است بین فرد ناشنوا با خانواده ی ناشنوایش زبانی شکل بگیرد که البته برای دیگر ناشنویان قابل درک نیست (زبان اشاره ی خانگی).^۶

انواع زبانهای اشاره

زبان اشاره بر خلاف تصور رایج، زبانی جهانی نیست و به شیوه‌های مختلفی طبقه بندی میشوند، علاوه بر این در زبان اشاره هم ما با گویش‌ها و الفاظ متفاوتی مواجهیم، یعنی زبان اشاره در واقع یک زبان واحد نیست و در هر کشوری و در هر ناحیه ای مختصات خود را دارد. اما آنچه که در این بخش لازم به ذکر است: زبان اشاره، از نظر دستوری با زبانهای گفتاری متفاوت است و شکل جدیدی را بوجود آورده است.

---

^۶ سیاوشی، سارا؛ آموزش ناشنویان (دفاع از زبان اشاره در آموزش و رفع تبعیض)- زبان اشاره؛ سایت انسانشناسی و فرهنگ.

در سال ۱۹۸۸ در کنفرانس زبان‌شناسی، ۶۹ زبان اشاره شناسایی شد و در کنفرانسی که در ۱۹۸۹ در "مونت‌آل" برگزار شد ۱۱ عدد دیگر به آنها اضافه شد. از جمله خانواده های زبانهای اشاره که در جهان مطرح هستند: ASL؛ زبان اشاره ی آمریکایی، BSL؛ که زبان اشاره شمال آفریقا در این دسته بندی قرار می گیرد، Japanese SL؛ که زبانهای اشاره ی ژاپنی، تایوانی و کره ای در این خانواده جای میگیرند.^۷

زبان اشاره در ایران

زبان اشاره طبیعی در ایران با تاسیس مدرسه ی ناشنویان، که آقای جبار باغچه بان (۱۳۱۲-۴۵) در دهه ی ۳۰-۴۰ در یوسف آباد تهران پایه گذاری کرد، شکل گرفت و توسعه یافت. و در واقع توسعه ی این اشارات را میتوان تا حد زیادی نتیجه ی خلاقیت آقای باغچه بان دانست، زیرا از اشاراتی که در بین عوام عصر رضاشاه استفاده می شد، متفاوت بود.^۸

زبان اشاره طبیعی رایج در ایران یا زبان اشاره ی ایرانی، نماد وحدت ناشنویان تهرانی و اصلی ترین ویژگی تعیین کننده ی هویت آنهاست. در گروه های مختلف به شیوه های متفاوتی بکار میرود، و مانند زبان فارسی، دارای لهجه ها و گویش های مختلفی است.^۹

همانطور که در تقسیم بندی ای که در زبانهای ناشنویان ایرانی در بالا مطرح شد. دو زبان در گروه زبان اشاره قرار می گیرند:

۱. اشاره-اشاره

۲. مکتب باغچه بان.

مکتب آموزشی باغچه بان

باغچه بان "طرح الفبای گویا" را برای برقراری ارتباط با شاگردان ناشنوی خود پایه ریزی کرد و با تاسیس مدرسه ی ناشنویان این طرح را رسمیت و توسعه بخشید.

^۷ Wikipedia, the free encyclopedia, Sign language, Classification of sign languages.

^۸ سایت "بنیاد پژوهشهای ناشنویان ایران"، سلسله مباحث زبان اشاره (۲)، کامران رحیمی.
^۹ مدرسی، یحیی و مریم بیجاری، «زبان و فرهنگ ناشنویان تهرانی» (صص ۱۵-۴۵)، ص ۲۰، مقاله در نامه انسانشناسی، تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ش دوم - پائیز و زمستان ۱۳۸۱

"الفبای گویا" با "الفبای دستی" تفاوت های کاربردی و اساسی دارد. در واقع الفبای دستی یا هجای دستی، الفبایی است که در آن هر حرف، اشاره ی مخصوص به خود را دارد. و اصول این سیستم میتواند در مورد هر زبانی که دارای الفبای نوشتاری است، بکار رود.¹⁰ اما الفبای گویا علاوه بر اینکه از اشاره در آن استفاده میشود، لبخوانی هم صورت می گیرد، یعنی تنها مبتنی بر اشاره ی صرف نیست.

در مکتب آموزشی ای که باغچه بان بنیان نهاد، پنج رکن اصلی وجود داشت:

۱. گفتار
۲. لبخوانی
۳. الفبای گویا
۴. اشاره
۵. فشار آوردن برای بیشتر خواندن و آموختن.

در گذشته سیستم آموزشی به گونه ای بود که هرگونه اشاره را مانع می گشت و تاکید شدیدی بر گفتار و لبخوانی داشت. به طوری که اگر کودک ناشنوایی از اشاره برای مقصود خود بهره می گرفت به شدت تنبیه می شد. هدف از این برخورد ها وادار کردن ناشنوایان به استفاده از توان گفتاری بود و اعتقاد داشتند که با کمک گرفتن از اشاره سبب توجه به اینکه برای ناشنوایان از گفتار ساده تر است. _ ناشنوایان به مرور تنها از اشاره استفاده می کنند و دیگر قادر به تکلم نخواهند بود. اما این شیوه زمان زیادی می برد و معمولا ناشنوایان بعلت آنکه هنوز قدرت گفتاریشان به خوبی شاگردان عادی نبود، مورد تمسخر قرار می گرفتند و همین باعث گوشه گیری و اجتناب آنها از صحبت کردن میشد.

اما در روشی که باغچه بان پایه گذار آن بود. ضمن اشارات به ناشنوایان لبخوانی را هم می آموخت و در مراحل بعد اشاره، واجگاه حروف را هم نشان می داد تا بدین ترتیب گفتار این گروه هم اصلاح شود. این شیوه به ناشنوایان امکان داد که با بزرگتر شدن در این سیستم آموزشی علاوه بر خواند و نوشتن بتوانند راحت تر صحبت کنند و در جامعه ی بزرگتر هم پذیرفته شوند.

¹⁰. The Cambridge Encyclopedia of Language(1991), Cristal,Pge.225.

نوآوری دیگری که باغچه بان در مدرسه ی ناشنوایان اجرا کرد، روزنامه خوانی بود. بدین ترتیب شاگردان مدرسه نه تنها دایره لغاتشان را وسعت می بخشیدند بلکه از رویدادهای اجتماعی و سیاسی زمان خود که بعلت محرومیت از رادیو از آن دور و بی خبر بودند هم آگاهی یابند. در عین حال این آگاهی به ایجاد بحث های گروهی منجر می شد که تمرین خوبی برای صحبت کردن و همچنین از بین بردن ترس ورود به مباحثه در ناشنوایان می شد.

اما در نهایت باید اشاره کرد که این مکتب آموزشی هم اشکالاتی دارد از جمله: یک علامت برای چند حرف بکار می رود، مثل ک، پ، ت. و یا برخی از حروف بدون علامت اند، مانند: ل. و اشکالات دیگری که البته بیشتر زبانی است.

سخن پایانی

ناشنوایان، در جامعه ی ایرانی، اقلیتی را تشکیل می دهند که به مرور، با گردهم آمدن و ایجاد زبانی جدید(اشاره)، برای خود فضای زیستی و اجتماعی جدیدی بوجود آورده اند.

بکارگیری لبخوانی و یا روش شفاهی که در گذشته به ناشنوایان تحمیل می شد، ادغام آنها با شاگردان شنوا و نادیده گرفتن تفاوت اصلی ای که بین این دو گروه وجود داشت در واقع باعث به حاشیه راندن این گروه و قرار دادن آنها در محیط غالب می شد که فضای پیشرفت را در اختیار کسانی قرار می داد که در شرایط ارتباطی بهتری با محیط قرار داشتند.

با استفاده از صرف زبان اشاره هم، بدلیل اینکه اکثریت جامعه با این زبان آشنایی نداشتند و ارتباط آنها را به گروه ناشنوایان و یا کسانی که این زبان را آموخته بودند، محدود میکرد، همان مشکلات را برای ناشنوایان بوجود می آورد.

اما با بوجود آمدن شیوه ی جدیدی که در آن هم از زبان اشاره برای سرعت دادن به کلام و همچنین یاد دادن تلفظ صحیح بکار می رفت، و هم از لبخوانی و گفتار شفاهی که علاوه بر اینکه به ناشنوایان این امکان را می داد که اگر از توانایی شنیدن محروم هستند از توانایی گفتن هم محروم نشوند، و در واقع با تقویت گفتار در آنها، ارتباطشان را با جامعه ی بزرگتری که شنوایان هستند، برقرار می کرد. این شیوه ی جدید ناشنوایان را در موقعیت بهتری قرار داد و فرصت های جدیدی را در اختیار آنها قرارداد، تا در عین آنکه اقلیتی با زبان و فرهنگ مخصوص به خود هستند، زبان دوم یا زبان اکثریت را هم بیاموزند و از پبله ی محیط محدود خود به فضایی بازتر و موقعیت های بیشتر پا بگذارند.

منابع

- گردشهر با چراغ، روح المینی؛ محمود (۱۳۰۷)، تهران: عطار ۱۳۸۲.
- مدرسی، یحیی و مریم بیجاری، «زبان و فرهنگ ناشنوایان تهرانی» (صص ۱۵-۴۵)، مقاله در نامه انسانشناسی، تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ش دوم - پائیز و زمستان ۱۳۸۱
- سیاوشی، سارا؛ آموزش ناشنوایان (دفاع از زبان اشاره در آموزش و رفع تبعیض)- زبان اشاره؛ چکیده ی پایان نامه در سایت انسانشناسی و فرهنگ.
- سایت "بنیاد پژوهشهای ناشنوایان ایران"، سلسله مباحث زبان اشاره (شماره های: ۱-۸)، کامران رحیمی.
- _سایت کانون زبان ناشنوایان ایران
- _ Wikipedia, the free encyclopedia, Sign language
- _ The Cambridge Encyclopedia of Language(1991), Crystal.